

ERKEN CUMHURİYET YILLARINDA SİNEMA KONUSUNDA BAŞARISIZ KALMIŞ İKİ GİRİŞİM: ÇEKİLEMİYEN İKİ PROPAGANDA FİLMİ (1939) ve İBRET YERLERİ PROJESİ (1923)

Serdar Öztürk*

ÖZET

Bu makalede, Türk sinema tarihi literatürü açısından iki önemli girişimden bahsedilecektir. İlk proje iki propaganda filminin çekilmesi, ikincisi ise içerisinde filmlerin seyredilebileceği “ibret yerleri” kurulması hakkındadır. Projeler, hayata geçirilememelerine rağmen, siyasal iktidarın sinemaya bakışını temsil etmesi açısından önemlidir.

Anahtar sözcükler: “İbret Yerleri” Projesi, propaganda filmleri, sinema, Erken Cumhuriyet Dönemi

TWO UNSUCCESSFUL ATTEMPTS IN CINEMA IN EARLY REPUBLIC YEARS: TWO UNSHOT PROPAGANDA FILMS (1939) AND THE PROJECT OF “EXAMPLE PLACES” (1923)

ABSTRACT

In this article, two cinema projects that have a considerable place in Turkish cinema literature will be examined. The first one is about shooting two propaganda films. The second one is about setting up “example places” in which films are to be watched. These projects are very important as they represent the political power’s point of view to cinema although they were not put into effect.

Keywords: “Example Places” Project, propaganda films, cinema, Early Republic Period

GİRİŞ

Bu yazıda sinemaya ilişkin iki girişimden söz edeceğiz. Birincisi 1939 yılında iki Fransız tarafından önerilen Türkiye’nin tanıtımına dönük iki film yapımı; ikincisi 1923’te Kazım Karabekir’in kurulmasını tasarladığı “ibret yerleri” mekanları.

1939’daki öneri, Türkiye’yi dış ülkelerde tanıtacak propaganda filmleriyle ilgilidir. Zamanın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Fransız maslahatgüzarı ve önerileri sunan iki Fransız (M. Bram ve Paul Nivoix) arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Yazışmaların önemi, çekilmesi tasarlanan filmlerin senaryolarında propaganda olarak tanımlı unsurların siyasal iktidarcı nasıl kurgulandığına, neler olabileceğine ilişkin fikir edinmemize yardımcı olabilecek içerikte olmalarından kaynaklanmaktadır. 1923’teki öneri ise, Kazım Karabekir’in eğitici ve öğretici filmlerin ve filmleri gösterecek mekanların “halk terbiyesi”ndeki önemini vurgulamak amacıyla kurulmasını tasarladığı “İbret Yerleri” üzerinedir. Öneri üzerine, Mustafa Kemal, Rıza Nur görüşlerini bildirmiş, Meclis’in bazı komisyonlarında tartışmalar olmuştur.

Her iki belgenin önemi, erken cumhuriyet yıllarında eğitici ve öğretici filmlere, söylem düzeyinde verilen önemin gerçek somut koşullar altında nasıl geride bırakılabileceğine ilişkin örnek oluşturmaktadır. İki belgenin bir başka ortak yönü, sonuçta, ekonomik gerekçeyle her iki projenin hayata geçirilememesidir. Her ne kadar hayata geçirilemese de, Türk sinema tarihine ilişkin literatürde bulunmayan bu tür belgelerin (Özön 1962, Özön 1995 I-II, Özön 1970, Scognamillo 1998, Filmer 1984, Kültür Bakanlığı Sinema Dairesi 1979, Şener 1970, Uludağ 1943) aynı zamanda, Türkiye’nin kendi tarihsel, toplumsal ve siyasal koşullarından kaynaklanan iletişim kuramı oluşturulmasına yardımcı olacakları açıktır.

I. FRANSIY ÖNERİSİ

Çekilmesi Tasarlanan Sinema Filmleri: “Ebedi Şefimiz Atatürk’ün Hayatı”, “Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını”

8 Ağustos 1939’da Fransa Maslahatgüzarı tarafından Hariciye Vekaleti’ne gönderilen bir yazıda, “Türk inkılabı ve Türk kadını hakkında propaganda” filmi yapmak isteyen M. Bram’la, filmin maddi külfeti konusundaki yazışmalar anlatılır. İstihbarat Müdürlüğü, Maslahatgüza-

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi

ra, Fransız yapımcının senaryosu daha önce gönderilen filmin ederinin ne kadar olacağını sormasını istemiş, alınan yanıtta ise, filmin senaryosunun M. Bram'ın tek başına film haline getirilemeyeceği, bu yüzden arkadaşı Paul Nivoix ile ortaklaşa yapacağı belli olmuştur. Paul Nivoix ise, Fransız büyükelçiliğine gelerek, filmin masraflarının ne olacağına ilişkin bir liste vermiştir. Maslahatgüzar, bu listeyi ve filmin senaryosunu Hariciye Vekaleti'ne yazdığı bu üst yazıyla göndermekte olduğunu bildirmiştir.

1939'da Dışişleri Bakanı olan Şükrü Saracoğlu, bu yazıyı ve filmin senaryosunu, bir üst yazıyla başbakanlığa gönderir. 11.9.1939 tarihli üst yazıda, maslahatgüzarca belirtilen "Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını" filmi yanında "Ebedi Şefimiz ATATÜRK'ün hayatı" filmi ikinci propaganda filmi olarak göze çarpar:

Biri (Ebedi Şefimiz ATATÜRK'ün hayatı) ve diğer (Türkiye inkılabı ve Türk kadını) hakkında iki propaganda filmi vücuda getirmek üzere maruf Fransız sanatkarlarından (Fay Rafael ve Willy Thunis ve Gaston Bram taraflarından Paris Büyük Elçiliğimize vaki müracaatlar üzerine keyfiyet, alakası dolayısıyla), Dahiliye Vekaletine bildirilmiş ve bu filmlerden birinci için Matbuat Umum Müdürlüğü bütçesinde tahsisat mevcut olmadığından istenilen mali yardımın mümkün olamayacağı ve ikincisi için de gönderilmiş olan senaryo hülasasının çok muvafık görüldüğü ve bu filmin çevrilmesinde yapılacak her türlü yardımın yerinde olacağı cevabı alınmıştır (BDA, 030.10., Yer No: 146.44.9.).

Yazıda da görüldüğü gibi, "Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Hayatı" filmine, Fransız sanatçılarınca istenilen mali yardımın sağlanamamakla birlikte, ikinci filmin senaryosunun beğenilmesi nedeniyle her türlü yardımın yapılacağı daha önceden kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki yazışmalar, belgeye göre, aynı yılın Nisan ayı başlarına kadar gitmektedir. Saracoğlu'nun vurgusuna göre, Dışişleri Bakanlığı, film yapımı projesini olumlu bulmuş, ancak mali kısıtlılıklar nedeniyle "şimdilik" (5.4.1939) bu yardımı yapamayacağını Paris

Büyükelçiliği'ne bildirme kararı almıştır. Bu karar, aynı ay (Nisan) içerisinde Başbakanlığa gönderilmiş, Başbakanlıktan konuyla ilgili görüş istenmiştir.

Başbakanlık, konuyla ilgili düşüncesini Dışişleri Bakanlığı'na 29 Nisan'da telefonla bildirmiştir. Başbakanlık, iki filmin Türkiye açısından önemini vurgulaması noktasında Dışişleri Bakanlığı ile aynı görüştedir. Ancak Dışişleri Bakanlığı'nın filme mali yardım *yapmama* yönündeki kararı Başbakanlık tarafından benimsenmemiştir. Başbakanlık, konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgiler istemek düşüncesindedir ve hatta daha da ileri giderek, bu iki filmden "Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını"na ait olanının masrafının verileceğini belirtmiş; bunun için Dışişleri Bakanlığı'ndan, filmin maliyetini ilgili makamdan öğrenmesini istemiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanlığı, filmin maliyetiyle ilgili bilgiyi öğrenmek üzere Paris Büyükelçiliğine yazı yazmıştır. Alınan yanıt, yukarıda açıkladığımız Paris Maslahatgüzarı'nın açıklamalarından oluşmaktadır. Buna göre, filmin yapımı için yaklaşık olarak 1.300.000 Fransız Frankı'na gereksinim duyulmaktadır. Saracoğlu, Fransız Büyükelçiliği aracılığıyla gelen filmin senaryosunun özetini, başbakanlığa gönderilen mektuba ilişik olarak sunmuştur.

"Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını" Filminin Senaryosu

Senaryoya göre Türk kızı Kemaliye, İstanbul Hukuk Fakültesi'ni birincilikle bitirerek sınıf arkadaşlarından çıktığı Mansaf isminde genç ve zengin bir Tunuslu ile evlenir. Yeni evliler, balayını geçirmek üzere delikanlının Tunus'taki malikanesini giderler.

Kemaliye birkaç ay sonra İstanbul'a dönerek serbestçe çalışabileceğine inanmaktadır. Gerçekte, Tunus'ta çevresinin ve ailesinin etkisinde kalan Mansaf, karısının bir daha İstanbul'a dönmesine izin vermediği gibi, ona karşı "çok mutaassıp ve haşin davranmak"tır.

Kemaliye birkaç yıl bu hayata dayandıktan sonra, bir gece intihar ettiği hissini uyandırarak Tunus'tan kaçır, İstanbul'a gelerek başka bir ad altında çalışmaya başlar ve kısa bir süre sonra büyük bir şöhret kazanır.

Cumhuriyetin yıldönümü dolayısıyla Ankara'ya giden Kemaliye orada Atatürk'le tanışır. Genç kadının "zekasını takdir eden Büyük Şef", ona karşı "mültefit" (gülümseme) davranır. Kemaliye sevinç içinde o gece verilecek müsamereye gitmeye, baloya gitmeye hazırlanırken Tunus'ta bıraktığı kızının çok hasta olduğunu haber alır. Genç kadın çelişik duygular içinde ne yapacağını şaşırır. Annelik duygusu, ona hasta çocuğunun yanına koşmasına işaret ederken, diğer yandan özgürlüğünü ve parlak geleceğini "feda etmeğe" de "bir türlü razı olamamaktadır".

Kemaliye, bu ikilemini Atatürk'e anlatmaya karar verir. Atatürk, "alicenaplığını bir kere daha göstererek" genç kadının bir an önce çocuğuna kavuşabilmesi için bir uçağın hareketine hazırlanmasını emreder. Kemaliye, kızına kavuşur ve kızı yavaş yavaş iyileşir.

Bu arada Kemaliye, Ankara'dan aldığı bir telgrafla Sağlık Bakanlığı'na tayin olduğunu öğrenir; ancak Tunus'ta kalmak zorunluluğundan dolayı bu görevi kabul edemeyeceğini üzüntülü bir şekilde düşünürken, "hatasını anlamış olan kocası" Kemaliye'nin görevine bir an önce başlayabilmesi için İstanbul'a hareket edeceklerini müjdeliler ve film biter.

"Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını" Filmindeki Propaganda Unsurları

Filmin senaryosu altına düşülen "İstihbarat Dairesi"nin notunda, filmin hangi açılarından propaganda niteliği taşıdığı belirtilir. Açıklamaya göre, filmdeki propaganda nitelikleri dört maddeye ayrılabilir. Bunlar şunlardır:

- 1- İstanbul ve Ankara'dan güzel manzaralar,
- 2- Cumhuriyet Yıldönümlerinde Ankara'da yapılan resmi geçitler,
- 3- Tunus'taki Müslüman kadınının kapalı hayatı ile Türkiye'deki serbest hayatı arasındaki farklar,
- 4- Atatürk devriminin Türkiye'de meydana getirdiği yenilikler.

Ve Sonuç: Projenin Başarısızlığı

Şükrü Saraçoğlu'nun, filmin maliyetini ve senaryonun özetini bildiren mektubu üzerine başbakanlıktan 15.9.1939'da gönderilen yanıt,

parasal nedenlerden dolayı her iki filmin çekilmesi projesinin başarısızlığa uğradığını gösterir:

Biri (Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Hayatı), diğer (Türkiye İnkılabı ve Türk kadını) hakkında iki propaganda filmi vücuda getirilmesi haddi zatında iyi görülmüş ise de bugünkü vaziyet karşısında 1.300.000 frank sarfının muvafık görülmediğini arz ederim.

Başbakanlıktan yazının çıktığı tarihin anlamı, II. Dünya Savaşı'nın çıkmasından on iki gün sonrasında rastlıyor olmasıdır. Avrupa'da yeni bir savaş çıkmış, Türkiye bu savaşı belirsizlikler içerisinde karşılamıştır. Savaşın gidişatının gösterdiği gibi, siyasal iktidar açısından içeride milyonu aşkın bir asker sayısının beslenmesi zorunluluğu, savaş süresince artan fiyatlar ve halkın yaşam koşullarının kötüleşmesi, böylece büyük masraflı bir sinema projesinden çok daha önemliydi. Üstelik, savaşın tarafları arasında bir denge gözetmek, Türkiye'nin tarafsızlığını sağlamak açısından önemliydi. Savaşın hemen başındaki saflaşmalar arasında gözetilmek zorunluluğundaki bu denge, filmi yapmak isteyen ülke sanatçılarının Fransa olması gerçeği karşısında daha hassas bir durum almıştı. Fransa'ya verilecek bu konudaki mali ayrıcalık, savaşın başlatıcısı Almanya ve savaşın diğer taraflar için de söz konusu olabiliyordu.

Filmin maliyeti ise, projenin kabul edilmemesinde daha başat bir unsurdur. Belgede görüldüğü gibi, siyasal iktidarın Türkiye'nin dışarıda tanıtımı açısından önemli gördüğü iki filmde senaryosu uygun bulunan "Türkiye İnkılabı ve Türk Kadını" isimli olanının Fransız sanatçılarınca çekilmesinin önündeki engel, bütçeye mal olacak 1.300.000 franktı. Bu miktar, belki de, kendisini dışarıda tanıtmayı, dış kamuoyunu etkilemeyi pek çok şeyin üstünde tutmayı amaç edinmiş bir siyasal iktidar açısından önemsiz sayılabilir. Ne var ki, Türkiye'nin 1930'lardaki devletçilik politikası doğrultusundaki yatırımları yanında, çok yakında çıkacağı belli olan II. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında, bu propaganda filmine ayrılacak tahsis azımsanamazdı. Üstelik, Tezel'in işaret ettiği gibi (1994: 208) Osmanlı borçlarının ödenmesi Fransız para birimi olan "Frank"a bağlanmıştı.

Sırasıyla, 1933 ve 1934'te 80, 1935 ve 1936'da 79 milyon frank olan ödeme, frankın altına karşı 1936'da devalüe edilmesiyle borcun lira bazında değeri düşmesine rağmen yine de, 1937'de 54, 1938'de 33 ve 1939'da 31 milyon frank gibi önemli bir miktarda kalmıştı.

Türkiye'de üretilen bir filmin ortalama maliyeti aynı yıl itibarıyla 20-25 bin liraydı. Sinemacı Naci İpekçi'nin İsmet İnönü ile görüşmesinde dile getirdiğine göre, Hollywood tarzında kaliteli bir film üretmek için ise bu miktar en fazla 60-70 bin liraya çıkabilirdi (*Akşam*, 2.3.1939). Buradan çıkan sonuç, yapılması düşünülen filmin maliyeti için öngörülen rakamın oldukça abartılı olduğuydu.

Gerçekte, ekonomik gerekçenin, sinema projelerinin hayata geçirilmesine yönelik engeli sadece bu örnekle sınırlı değildi. Cumhuriyet ilan edilmeden kısa bir süre önce gündeme gelen bir başka proje, aşağıda göreceğimiz gibi, daha kapsamlıydı.

II. BAŞARISIZ KALMIŞ BİR BAŞKA PROJE: "İBRET YERLERİ" (1)

Söz etmek istediğimiz ikinci proje, Cumhuriyetin ilanından yaklaşık beş ay önce, Şark Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın, "İbret Yerleri" önerisidir. Bu öneri sinemanın eğitici, öğretici ve aydınlatıcı yanlarını ortaya koyması bakımından önemlidir.

30 Nisan 1923'de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na gönderilen tezkerede, Kazım Karabekir Paşa, çok işlevli bir mekan olarak "ibret yerleri" kurulmasını önermişti. "İbret Yerleri"nde sinema ve tiyatro gösterileri olacak, gençler birer sinemacı olarak yetiştirilecekti. Bu mekanlar, kendi deyimiyle, "sırf milletin yükselmesi amacıyla" hizmet görecekti. Çok boyutlu bir mekan olarak tasarlanan "İbret Yeri", bununla birlikte, esas olarak sinema amaçlı olarak etkinlikte bulunacaktı (BDA, 030 10, Yer No: 146 435).

Paşa'yı böyle bir projeye yönelten en önemli gerekçe, "sinema filmlerinin tesirlerinin güçlü" olmasıydı. Ne var ki, bu etkiler, "iki yanı keskin kılıç" örneği, hem yararlı hem de zararlı olabilirdi. Sinema filmleri iki kategoriye ayrılabilirdi. Topluların "ahlaklarını bozan"

filmler, Kazım Karabekir'in sınıflamasına göre "çıplak filmler" başlığı altında toplanabilirdi. "Halkın ufkunu ve idrakini açan" "ilmi ve fenni ve sinai filmler" ise, "halkı terbiye edici", yararlı filmlerdi. Öyleyse yapılması gereken, vakit geçirmeden, eğitici ve öğretici filmleri, kurulacak "İbret Yerleri" mekanlarında halka yaymaktı.

Kazım Karabekir, "İbret Yerleri" projesini hayata geçirmek için TBMM'ye üç maddelik bir teklif sundu.

İlk maddeye göre, Türkiye'yi birtakım bölgelere ayırmak ve o bölgelerin önemli merkezlerinde "aynı mimari tarzda müesseseler vücuda getirmek" gerekti. Bunun için gerekli para, yaklaşık yirmi bin lira olmakla birlikte, parasal konularda Ankara inisiyatifi eline almalıydı.

İkinci madde, bu mekanları, başlangıçta halkın yapmasının düşünülemeyeceğine, düşünmek bir yana, halkın "İbret Yerleri" mekanlarının gerekliliği konusunda fikir bile yürütemeyeceğine işaret etmekteydi. Üstelik ekonomik koşullar dikkate alındığında halk, bu tür kurumları inşa edemezdi. Bu nedenle Sosyal Yardım (Muavenet-i İçtimaiye) ve Kızılay (Hilal-i Ahmer) kurumları devreye sokulmalıydı.

Bu kurumlar, "İbret Yerleri"ni inşa etmeli, kısa süre sonra yararını ve kazancını görececek mahalli şirketlere ya tamamen; ya da tamamen devredilmesi olanaklı olmayan yerlerde kısmen devretmeliydi. Bu kurumların kazandıkları paraları işletmeye başlamaları sayesinde illere ve önemli kaza merkezlerine kadar sinema binaları yapılmış olacaktı.

Üçüncü madde, bu mekanların çok işlevli kullanımına ilişkindi. Karabekir'e göre, sinemacılar yetiştirmek gerekti. Eğitilecek gençler, "İbret Yerleri" mekanlarının açılacağı yerleşim yerindeki faal gençlerden seçilmeliydi. Böylece bu kurumları tüketen "halk" ve "mektepliler", gerek sinema, gerek konferans ve gerekse temsilcilerle gerçek anlamda "ibret" alacaklardı. Bu mekanlar, çevreleri için birer "hareket üssü olacak", ziraat ve sanayi öğretmenlerinden olan seyyar ekipler sinemayı, yazın, köylere dahi yayacak, köylerdeki halk, böylece "ilmi ve uygulamalı feyizler" almış olacaktı. Öğrenciler ve fakir köylüler, bu eğitici ve öğretici hizmet-

ten ücretsiz olarak yararlanacaktı. “İbret Yerleri”ni, Muavenet-i İctimaiye ve Hilal-i Ahmer, film vesaire idaresini de Maarif Vekaleti (Milli Eğitim Bakanlığı) idare etmeli ve Ankara merkezinde “muazzam bir film kütüphanesi de vücut bulmalıydı. Karabekir’e göre, “masraf az zamanda telafi edilebilir”di. Kazım Karabekir Paşa, tezkeresinin sonunda, sinema konusundaki düşüncesini. “*Cihan medeniyetinin senelerden beri istifade ettiği sinema ile öğretimden daha ziyade geri kalmamayı ve ahlak bozucu cemiyetlerin fesatlarını neşretmelerine dahi müsaade olunmamasını arz ve istirham eylerim*” biçiminde açıklarken, sinemanın ilerlemeye yardımcı olacak şekilde kullanılması, ama aynı zamanda, “ahlaksal” açıdan olumsuz etkilerinin önlenmesini istemekteydi.

TBMM Başkanı olan Mustafa Kemal, kendisine gelen tezkereyi, “Paşa hazretlerinin mütalaları pek isabetlidir. Tatbik imkanı aranmak ricasıyla takdim” şeklindeki notla birlikte Rauf (Orbay) Beye gönderdi. Bu not, aynı zamanda Mustafa Kemal’in Karabekir’in görüşlerini paylaştığını vurgulaması açısından önemliydi. M. Kemal’in onayladığı ve incelenmesi için Meclis’e gönderdiği tezkere, ilk olarak Maarif Vekaleti Encümeni’nde görüşüldü. 23 Haziran 1923 ve 306/17 sayılı karar ile Maarif Vekaleti görüşlerini belirtti. Kararı alanlar, “Telif ve Tercüme Encümeni” başkanı Ziya, üyelerden Mustafa ve Rahmi beylerdi.

Yapılan toplantıda, “sinema filmlerinden” bazılarının “ahlakça zararı açık olduğu gibi, sinemanın bir eğitim vasıtası olarak kullanılmasındaki faydalarının” açıklamaya bile gerek olmayacak kadar açık olduğu dile getirildi. Bu nedenle, Karabekir Paşa’nın verdiği teklifin “esas itibariyle takdire layık görüldüğü” belirtilmekteydi. M. Kemal’in uygulama olanağına yönelik inceleme yapılması isteği üzerine Encümen görüşünü iki maddede topladı.

Maddelerden ilki, İstanbul, İzmir gibi sinema merkezlerinde, “yani umumi sinemalarda talebeye ve halka gösterilecek filmlerin gösterilmeden önce” ahlak zabıtası veya Maarif memurları tarafından muayene edilerek “ahlak ters olanlarının yasaklanması”nın olanaklı ve aynı zamanda gerekli olduğu belirtildi.

İkinci maddede belirtilen görüşe göre, kurulacak sinemaların yaşamasının ve rağbet görme-

sinin, filmlerin “daima yenileriyle değiştirilmesine bağlı olduğu” dile getirildi ve bu nedenle sinema merkezlerinin, “nakliye vasıtaları olan ve mümkün merteye yek diğerine bağlı olan merkezlere hasredilmesi”nin zorluğu olduğu savunuldu. Nakliye araçlarından yoksun olan önemli merkezlerde ise, şimdilik ancak belirli zamanlarda filmlerin gösterilebileceği “mektep sinemaları”nın oluşturulabileceği belirtildi.

Encümen’in kararında da, tıpkı Kazım Karabekir’in tezkeresinde olduğu gibi, hükümete “İbret Yerleri” açılması için birincil bir görev verilmektense, Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin aktif rol almasının daha uygun olacağı savunuldu. Ne var ki, Kazım Karabekir’in Hilal-i Ahmer yanında aktif görev verdiği Sosyal Yardım kurumu Encümen tarafından anılmadı, bunun yerine Türk Ocağı’na sorumluluk verildi. Hükümetin, bu projede ön sıralarda gözükmemesi nedeni olarak, “İbret Yerleri”nin “tesis ve idaresi” ile “malî kayıt ve usuller itibariyle” birçok zorluklar içermesi, bu zorlukların ise “devam ve yükselmeye engel” olması gösterildi.

Bu nedenle, hükümet daha geri planda durmalı, anılan bu iki “hayır cemiyetine” nakdi yardım ederek destek olmalıydı. Encümen, tezkerenin ikinci kısmını oluşturan “Mektep Sinemaları” projesi için, Hükümetin, belediyenin ve özel bütçe sandıklarının ortaklaşa çaba yürütmesinin yeterli olacağını savundu.

Encümen, bu raporu Milli Eğitim Bakanlığı’na, görüşlerini içeren bir notla birlikte gönderdi. Notta şunlar yazılıydı: “*Tatbik imkanı için Maarif Vekaleti’nin teklifinin para noktasından temin imkanı hazırlanmalıdır. Bunun için bir kere de Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti’nin görüşü alınmalıdır (3/7/1923)*”.

Ve Sonuç: Bütçe Yetersizliği” Gerekeşiyle “İbret Yerleri” Projesinin Başarısızlığa Uğraması

Maarif Vekaleti, Encümen raporu ve yukarıda belirtilen notun düşüldüğü yazıyı Bakanlar Kurulu’na gönderdi. Bakanlar Kurulu, projeye ilişkin görüş istemek üzere Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’na (Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti) bir yazı gönderdi. Yazıda, “nakit olarak yardım gerektiren” konular hakkında görüş bildirilmesi istenildi.

Zamanın Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Dr. Rıza Nur'du. Bakanlar Kurulu'nun yazısına gönderilen yanıt, projenin bütçe yetersizliği yüzünden bitişine işaret etmekteydi:

6/1890 numaralı Başkanlığı tezkiresiyle gönderilen Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Kara Bekir Paşa hazretleri tarafından sinemalar hakkında verilen tezkiye ve bu konuda Maarif Vekaleti Müdürler Encümenince alınan karar suretleri incelendi.

Memleketin çeşitli yerlerinde bu suretle sinemalar tesisi her halde takdir ve arzu edilir ise de Vekaletimiz bütçesinden tahsisat ayrılmasına üzülenek imkan olmadığını arz eylerim efendim.

Yazışmaların da gösterdiği gibi, Cumhuriyetin kuranların bir sinema projesi vardı ve üstelik sinema, bir eğlence aracı olarak değil, eğitici, öğretici ya da 1930'ların çok sık kullanılan ifadesiyle "bir terbiye aracı" olarak görülmüş, bu anlayış doğrultusunda çok işlevli bir mekan olarak "ibret yerleri" tasarlanmıştı. Projeye bütçe yetersizliği gerekçesiyle olumsuz rapor verse de, Rıza Nur dahil, sinemayı böyle anlamışlardı.

DEĞERLENDİRME

Cumhuriyetin erken yıllarında, hatta yukarıda Kazım Karabekir'in "İbret Yerleri" tezkeresinde olduğu gibi Cumhuriyetin hemen öncesinde siyasal iktidarın sinemayı bir "halk terbiyesi", eğitici-öğretici, aydınlatıcı araç olarak kullanma isteği varolmuştu. Ne var ki, bu istek, yeni gelişen bir devletin önünde, kitlelerin içinde bulunduğu kötü ekonomik ve sosyal koşullar, dışarıya olan borçlar gibi alt edilmesi gereken sorunlar, 1930'lardaki ekonomik bunalım ve yaklaşan savaş tehlikesinin yarattığı olağanüstü yük nedeniyle yeterince hayata geçirilemedi. Yine de, çok işlevli bir mekan olarak 1932'de kurulan halkevleri aracılığıyla bazı köylere kadar giden sinemacılık faaliyetlerinin, özellikle II. Dünya Savaşı'nda gösterimdeki filmlerin başında veya ortasında, içinde siyasal propagandanın da yer aldığı eğitici-öğretici filmlerin halkı bilgilendirmek amacıyla gösterilmesine yönelik uygulamaların, ayrı bir çalışmanın konusu olacak kadar önemli olduğuna inanmaktayım.

NOTLAR

(1) "İbret Yerleri"ne ilişkin yazı, farklı bir bağlamda ve kurguda *Toplumsal Tarih*'in Nisan 2004 tarihli sayısında yayımlanmıştır

KAYNAKLAR

Başbakanlık Devlet Arşivi (BDA) Muamelet Genel Müdürlüğü (Fon Kodu: 30..10.0.0)

"Şark Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir'in Sinemaların ve Filmlerin Önemi Belirten Tezkeresi, Milli Eğitim Bakanlığı'nca Konunun Ehemmiyeti Bilindiği, Yeni Sinemaların Açılabilmesi İçin Bütçenin Yetersiz Olduğu (30/4/1923, Sayı: 5/24423, Yer No: 146 43 5).

Atatürk'ün Hayatı, Türk İnkılabı Ve Türk Kadını Hakkında Fransızların Çevirmek İstedikleri Propaganda Filmlerinin Tahsisat Yokluğundan Çekilemeyeceği" (15/9/1939, Sayı: 150/30, Yer No: 146.44..9.)

Filmer C (1984) Türk sinemasında 65 Yıl, Emek Matbaacılık ve İlançılık, İstanbul.

Kültür Bakanlığı Sinema Dairesi Balkan Film Şenliği Düzenleme Kurulu (1979) Türk Sineması: Kısa Bir Bakış (Turkish cinema a short history, Cinéma Turc un bref aperçu, Türkischer film eine kurze geschichte), Ankara.

Özön N (1962) Türk Sinema Tarihi, Ekicigil Matbaası, İstanbul.

Özön N (1970) İlk Türk Sineması Fuat Uzkınay, TSD Yayınları, İstanbul.

Özön N (1995) Karagözden Sinemaya I-II, Kitle Yayınları, İstanbul.

Öztürk S (2004) Kazım Karabekir'in Sinema Projesi (1923): 'İbret Yerleri' Önerisi, Toplumsal Tarih, Nisan, S. 124, s. 64-67.

Scognamillo G (1998) Türk Sinema Tarihi (1896-1997), Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Şener E (1970) Kurtuluş Savaşı ve Sinemamız, Dizi Yayınları, İstanbul.

Şevket R (1939) İsmet İnönü İstanbulluların dertlerini dinliyor, Akşam, 2 Mart.

Tezel Y (1994) Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Tarih Vakfı Yurt Yayını, İstanbul.

Uludağ OŞ (1943) Filmler, Gençler, Çocuklar, Kader Basımevi, İstanbul